

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA
NAUKA – PRAKTYKA – REFLEKSJE
Nr 30, 2018 (192–209)
ISSN 2299-4033 DOI: 10.5604/01.3001.0012.5889

MECHANIZMY WYWIERANIA WPŁYWU
SPOŁECZNEGO WYKORZYSTYWANE
PRZEZ SPRAWCÓW PRZESTĘPSTWA
OSZUSTWA METODAMI
„NA WNUCZKA” I „NA POLICJANTA”

MECHANISMS OF SOCIAL INFLUENCE
THROUGH THE APPRECIATIONS
OF THE CRIME FRAUDAGE
BY THE „GRANDSON”
AND „THE POLICE” METHODS

Anna RÓŻAŃSKA
Uniwersytet Gdański

Beata PASTWA-WOJCIECHOWSKA
Uniwersytet Gdański

ABSTRACT:

The purpose of this work is to show the phenomenon of fraud committing methods “grandson” and “policeman”. The offence of fraud is an act of high social harm, which victims become elderly, living alone or being alone in home at the time of committing the offence. In the literature of the subject for a long time it is shown that the elderly are preferred by offenders age group, as they show the limitations in the functioning of the physical, mental and social development. The offender, using a number of mecha-

nisms of social influence and changing the way it operates, lead older people to huge losses, not only the material but also psychological (a letdown for help anytime soon or loss of faith in the pure intentions of other people) and social (loss of confidence in the people and deepening insulation).

Note one more accuracy, namely, if the elderly betting on victims of crime is a constant element of the activities of the perpetrators, the offender themselves change their methods of operation, adapting them to the social changes and knowledge about our operation. Perpetrators have a great understanding, what needs are most important for potential victims, and they still improve their knowledge in the area of tools to influence social development. Changes in the behavior of the perpetrators within these methods affect crime detection by law enforcement and the implementation of preventive measures adversely. Practice of criminal in Poland lasts several years, and the offenders, by modifying the method of operation, made the crime a steady source of illicit income.

KEY WORDS:

crime, fraud, the method “grandson” and “policeman”, mechanisms, influence, older people

ABSTRAKT:

Celem niniejszej pracy jest ukazanie zjawiska przestępstwa oszustwa popełnianego metodami „na wnuczka” i „na policjanta”. Przestępstwo oszustwa jest czynem o wysokiej szkodliwości społecznej, którego ofiarami stają się osoby starsze, samotnie zamieszkujące lub w momencie popełnienia przestępstwa przebywające w domu same. W literaturze przedmiotu od dawna wskazuje się, że osoby starsze stanowią preferowaną przez przestępców grupę wiekową, ponieważ wykazują ograniczenia w obszarze funkcjonowania fizycznego, psychicznego i społecznego. Sprawcy, wykorzystując szereg mechanizmów wywierania wpływu społecznego oraz zmieniając sposób działania, doprowadzają osoby starsze do ogromnych strat, nie tylko tych materialnych, ale także psychologicznych (zawiedzione nadzieje na pomoc najbliższym czy też utrata wiary w czyste intencje innych osób) i społecznych (utrata zaufania do ludzi i pogłębiająca się izolacja).

Należy zauważyć jeszcze jedną prawidłowość, mianowicie, o ile typowanie osób starszych na ofiary przestępstw jest stałym elementem działań sprawców, o tyle sami sprawcy zmieniają swoje metody działania, do-

stosowując je do zachodzących zmian społecznych i wiedzy o sposobach naszego funkcjonowania. Sprawcy dysponują doskonałym rozeznaniem, jakie potrzeby są najważniejsze dla potencjalnych ofiar, i wciąż doskonałą swoją wiedzę w obszarze narzędzi wywierania wpływu społecznego. Zmiany sposobu działania sprawców w obrębie przedmiotowych metod wpływają niekorzystnie na wykrywalność przestępstwa przez organy ścigania i wdrażanie działań profilaktycznych. Proceder przestępczy w Polsce trwa kilkanaście lat, a sprawcy, modyfikując sposób działania, uczynili z przestępstwa stałe źródło nielegalnego dochodu.

SŁOWA KLUCZOWE:

przestępstwo, oszustwo, metoda „na wnuczka” i „na policjanta”, mechanizmy, wywieranie wpływu, osoby starsze

Nie ma takiego poświęcenia, na jakie człowiek się nie zdobędzie, by tylko uniknąć wyczerpującego wysiłku myślenia.
sir Joshua Reynolds

WPROWADZENIE

Trywialne wydaje się stwierdzenie, że przestępczość była, jest i będzie, niemniej jednak problem nie sprowadza się do potwierdzenia tego faktu, lecz do przyjrzenia się z jednej strony zjawiskom, które powodują jej utrzymywanie się, a z drugiej czynnikom wpływającym na zmiany sposobu działania sprawców. Przestępstwami, które budzą duże emocje społeczne, są oszustwa metodami „na wnuczka” czy też „na policjanta”. Obie te formy oszustwa wymierzone są w ludzi starszych – słabszych fizycznie i psychicznie, którzy niejednokrotnie bardzo pragną uczestniczyć w życiu swoich najbliższych. Zmiany społeczno-kulturowe jednak wywierają wpływ na transmisję międzypokoleniowych wzorców wzajemnych relacji w rodzinach, co niestety sprzyja marginalizacji lub wręcz izolacji osób starszych. W aspekcie rozwojowym przy uwzględnieniu coraz bardziej wydłużającego się wieku życia ludzi rodzi to odmienne od pozostałych faz rozwojowych problemy, związane przede wszystkim z charakterystycznymi problemami odnoszącymi się do sprawności fizycznej i psychicznej, ale także poznawczej. Znacznie większe pogorszenie sprawności poznawczej obserwuje się u seniorów z niższym poziomem wykształcenia. Z ko-

lei koncepcje osobowościowe zwracają uwagę na pogorszenie funkcjonowania społecznego osób starych. W literaturze przedmiotu poświęconej osobom starszym możemy spotkać się z pojęciem sprawności funkcjonalnej, która definiowana jest jako umiejętność dedukcyjnego radzenia sobie w życiu. Przyjmuje się, że w przypadku zaistnienia warunków stresowych emocje u osób starszych osiągają wyższy poziom pobudzenia i dłużej trwa ich powrót do stanu wyjściowego¹. Osoby starsze od momentu powstania wiktymologii stanowią grupę zaliczaną do najbardziej narażonych na pokrzywdzenie przestępstwem². Analiza wzajemnych relacji między sprawcą i ofiarą oraz sytuacji, w których dochodzi do wiktymizacji, służy przede wszystkim wyjaśnianiu etiologii poszczególnych przestępstw. W taki też nurt rozważań wpisuje się niniejszy artykuł.

PSYCHOSPOŁECZNE FUNKCJONOWANIE OSÓB W WIEKU PODESZŁYM

Ludzie starsi i starość jako faza życia człowieka coraz częściej stają się przedmiotem dociekań naukowych, wskazując na różne obszary zainteresowania tą grupą wiekową. Dzieje się tak z przyczyn wynikających w głównej mierze ze wzrostu w ostatnich dziesięcioleciach populacji osób starszych na całym świecie, a tym samym z powodu dostosowania polityki społecznej do ich potrzeb. Warto także zwrócić uwagę na podkreślaną w wymiarze społecznym feminizację procesu starości, co z jednej strony wiąże się z wyraźną przewagą kobiet w starszych grupach wiekowych, z drugiej zaś z problemami związanymi z zaspokajaniem potrzeb wynikających z samotności. W wymiarze jednostkowym z kolei podkreśla się wagę takich cech, jak wyposażenie genetyczne, styl życia oraz stosunek otoczenia do osoby starszej i starości. Odwołując się natomiast do periodyzacji życia człowieka, starość można rozpatrywać na trzech płaszczyznach: 1) liczby przeżytych lat, czyli wieku metrykalnego, 2) zmian biologicznych zachodzących w organizmie, czyli wieku biologicznego i 3) zmian psychicznych, czyli wieku psychologicznego. Charakterystyczną właściwością fizjologicznego starzenia się jest stopniowe, harmonijne osłabienie funkcji życiowych przy zachowaniu przystosowawczych i kompensacyjnych możliwości organizmu³.

¹ M. Straś-Romanowska, *Wymiar psychologiczny – podmiotowy*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), PWN, Warszawa 2004, s. 270–282.

² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 1999.

³ E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.

W każdym okresie życia człowiek realizuje inne zadania rozwojowe, co wynika zarówno ze zmian biologicznych, jak i z oczekiwań społecznych⁴. Zadania te odnoszą się do sprawności organizmu jednostki, zmian form jej aktywności, procesów poznawczych i emocjonalnych oraz struktury osobowości, a także związków z innymi ludźmi i podejmowanych ról społecznych.

Jednym z głównych źródeł trudności w realizacji zadań rozwojowych są zmiany biologiczne, które skutkują problemami psychospołecznymi. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że trudności, z którymi mierzą się ludzie starzy, to poczucie osamotnienia oraz samotność⁵. Tym samym doświadczanie wielorakiej straty ujawnia się w takich obszarach funkcjonowania, jak: zdrowie fizyczne i atrakcyjność cielesna, relacje interpersonalne, status społeczny i ekonomiczny, potrzeby psychiczne, zwłaszcza potrzeba przydatności i prestiżu, oraz świadomość przemijania i śmierci⁶. W okresie starości występuje także wiele przeobrażeń w zakresie funkcjonowania poznawczego i osobowościowego. Szczególną wagę przywiązuje się do osłabienia funkcji poznawczych, które odpowiadają za naszą percepcję, uwagę, pamięć, myślenie, a tym samym odpowiedzialne są za to, jak spostrzegamy świat⁷. Chodzi tu nie tylko o odbieranie informacji ze świata zewnętrznego, ale także o ich przetwarzanie i posługiwanie się nimi. Podkreśla się, że wraz z wiekiem następować mogą zarówno tzw. fizjologiczne osłabienie pamięci, co przejawia się w trakcie normalnej aktywności życiowej, jak i zmiany poznawcze, przejawiające się w postaci zaburzeń świadomości i nastroju oraz otępienia. Zmiany procesów poznawczych u osób starszych mogą przebiegać w różnorodny sposób i uwarunkowane są takimi czynnikami, jak predyspozycje genetyczne, wpływ środowiskowy, współwystępujące choroby oraz różnice w biologicznych i psycholo-

---

⁴ Vide: H.L. Bee, *Lifespan development*, Longman, Addison-Wesley Educational Publishers Inc., New York 1998; A. Brzezińska, *Społeczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000; A. Brzezińska, *Portrety psychologiczne człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk 2005; A. Brzezińska, *Dorosłość – szanse i zagrożenia dla rozwoju*, w: *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości*, A. Brzezińska, K. Appelt, J. Wojciechowska (red.), Wydawnictwo Fundacji „Humaniora”, Poznań 2002, s. 11–22.

⁵ D. Zawadzka, M. Stalmach, *Problemy psychologiczne osób w okresie starości*, *Hygeia Public Health* 2015, 50(2), s. 298–304.

⁶ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2014.

⁷ Vide: M. Finogenow, *Rozwój w okresie późnej dorosłości – szanse i zagrożenia*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2013, nr 297, s. 93–104; S. Steuden, op. cit.

gicznych mechanizmach adaptacyjnych⁸. Ponadto należy zwrócić uwagę, że powstającym zmianom towarzyszą przeobrażenia w sferze emocjonalnej, prezentowanej inteligencji społecznej oraz zachowaniu⁹.

WIEK STARSZY A PREDYSPOZYCJE DO STANIA SIĘ OFIARĄ PRZESTĘPSTWA

Już twórcy wiktyologii zwracali uwagę, że czynnikami sprzyjającymi staniu się ofiarą są zarówno wiek, który ma decydujące znaczenie, jak i towarzysząca mu fizyczna i psychiczna słabość. Osoby starsze stanowią preferowaną przez przestępców grupę wiekową, ponieważ wykazują opisane powyżej ograniczenia w obszarze funkcjonowania fizycznego, psychicznego i społecznego, co sprawia, że często są bezradne i samotne. Uświadamiają sobie przestępstwo później niż osoby młodsze, mają mniejsze możliwości obrony oraz przejawiają większe trudności w kontakcie z organami ścigania. Natomiast potencjalni sprawcy dostrzegają w nich źródło łatwego pozyskania pieniędzy czy też wartościowych przedmiotów, które osoby starsze często przetrzymują w łatwo dostępnych miejscach¹⁰. Dlatego też często padają one ofiarami morderstw na tle rabunkowym, ale także wyłudzeń i oszustw. E. Bieńkowska zwraca uwagę, że wraz z wiekiem wzrasta możliwość stania się ofiarą, o czym przesądza zarówno „atrakcyjność”, jak i „dostępność” starszej ofiary, co oznacza, że potencjalna ofiara postrzegana jest przez potencjalnego sprawcę jako jednostka słaba fizycznie i psychicznie, niezdolna do zrozumienia istoty zdarzenia i obrony, dysponuje takimi dobrami materialnymi, które „kuszą” i wydają się być łatwo osiągalne właśnie z uwagi na „słabość” jednostki¹¹.

Dlatego też, uwzględniając wyniki badań, istotne wydaje się stworzenie programów edukacyjnych, w których oprócz przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości uczestniczą także same osoby zainteresowane, czyli osoby starsze, a także ich doradcy¹². Doradcy seniorów w sprawach

⁸ H. Olszewski, *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie neuropsychologiczne*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2008; M. Pąchalska, *Rehabilitacja neuropsychologiczna*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.

⁹ M. Pąchalska, op. cit.

¹⁰ E. Bieńkowska, *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktylizacji*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1999, LXI, s. 111–117.

¹¹ Ibidem.

¹² J. Czapska, *Zapobieganie wiktylizacji osób starszych*, *„Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”* 1999, LXI, s. 119–130.

bezpieczeństwa nie stanowią konkurencji dla już istniejących instytucji i organizacji, lecz wspierają je, zwłaszcza zaś policję. Policja jest coraz bardziej skuteczna, ale jednocześnie sprawcy dostosowują się do rozwijającej się sytuacji, modyfikując metody oszustw i wciąż postrzegając osoby starsze jako łatwe ofiary.

MECHANIZMY WYWIERANIA WPLYWU A PRZESTĘPSTWO OSZUSTWA

Automatyczne czy stereotypowe zachowanie u ludzi występuje często, ponieważ automatyczność w wielu przypadkach jest najbardziej skuteczna, a w innych jest niezbędna¹³. Żyjemy obecnie w skomplikowanym, złożonym i szybko rozwijającym się społeczeństwie i aby móc sobie z tym poradzić, musimy chodzić na skróty¹⁴. Nie mamy czasu, wystarczających zasobów energii czy sposobności, aby dokładnie analizować każdą osobę, każde zaistniałe zdarzenie czy sytuację. Wobec tego posługujemy się nie do końca prawdziwymi stereotypami czy regułami. Wspomniane już „skróty”, których używamy w swoim wnioskowaniu, nazwane zostały heurystykami sądzenia. Heurystyki sądzenia umożliwiają nam podjęcie decyzji w sytuacjach wywierających presję czasu. Korzystamy z nich najczęściej wtedy, gdy nie mamy wystarczającej ilości czasu na dokładną analizę sytuacji, nie posiadamy odpowiedniej wiedzy na dany temat czy też gdy liczba informacji jest za duża, aby móc je przetworzyć.

Sprawcy przestępstwa oszustwa metodą „na wnuczka” i „na policjanta” wywierali presję czasu na pokrzywdzonych, wymuszając na nich konieczność ciągłego działania bez możliwości kontaktowania się z najbliższymi czy znajomymi. Podtrzymywali rozmowę, nie rozłączając połączenia telefonicznego, aby pokrzywdzony nie miał możliwości przemyślenia sytuacji, poradzenia się kogokolwiek odnośnie do sposobu postępowania w takiej sytuacji lub jej wyjaśnienia. W wyniku braku informacji, a także presji czasu pokrzywdzeni podejmowali błędne decyzje, lecz zaistniała sytuacja, która miała wpłynąć na ich przyszłość, wywierała konieczność szybkiego zareagowania.

Ludzie mają skłonność do zupełnie bezmyślnego, bezrefleksyjnego zawierzania osobom, które w danej sprawie wydają się autorytetami.

---

¹³ G.V. Bodenhausen, M. Lichtenstein, *Social stereotypes and information processing strategies*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1987, 52(5), p. 871–880.

¹⁴ R.B. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2013.

Wnioskują, iż skoro wypowiada się o czymś ekspert w danej dziedzinie, to zapewne jest to prawda. Ubrania, tytuły czy samochody często świadczą o byciu autorytetem, dlatego osoby je posiadające mogą silniej wpływać na innych, nawet jeżeli nie są rzeczywistymi autorytetami¹⁵.

Sprawcy oszustwa metodą „na policjanta”, podszywając się za funkcjonariuszy policji, wykorzystywali w procedurze przestępczym stopnie służbowe, informacje o służbie w określonych wydziałach i jednostkach policji, a także podrobione legitymacje i odznaki policyjne. Podawali wymyślone imię i nazwisko, wysoki stopień służbowy, informacje o pełnionej służbie w określonej jednostce organizacyjnej, fałszywy numer odznaki lub legitymacji policyjnej. Funkcjonariusz policji kojarzony jest najczęściej z osobą noszącą mundur, a to może wyzwolić mechaniczną uległość i niezależnie od treści danej prośby – jej spełnienie. Ofiarą przestępstwa w takim przypadku może być każdy, choć najczęściej staje się nią osoba starsza.

Dysonans poznawczy jest niezgodnością pomiędzy dwoma elementami poznawczymi: myślami lub uczuciami, przekonaniem bądź wiedzą. Nieprzyjemny stan napięcia psychicznego pojawia się wówczas, gdy występują sprzeczne elementy poznawcze. Ludzie dążą do tego, aby uzyskać ową zgodność pomiędzy różnymi przekonaniem w danej sprawie i spójność między swoimi poglądami a postępowaniem. Chcą zachować dobre mniemanie o sobie oraz dobrze myśleć o swoich autorytetach. Policjant przecież nie kłamie, nie wprowadza w błąd, nie oszukuje.

Reguła wzajemności powinna zapewnić sprawiedliwą wymianę, lecz nie zawsze tak jest, może ona być użyta do nakłonienia ludzi, by oddali więcej, niż im dano. Zobowiązanie do oddania jest istotą reguły wzajemności, a nieprzyjemny charakter jego poczucia jest przyczyną skuteczności tej reguły. Wykorzystują ją techniki manipulacyjne „z dobroczyńcy – żebrak” i „drzwiami w twarz”. Technika „z dobroczyńcy – żebrak” polega na oddawaniu komuś przysługi lub dawaniu prezentu przed ujawnieniem prośby lub też bez przedstawiania prośby, w oczekiwaniu na to, że osoba, która została obdarowana, sama będzie chciała się zrewanżować¹⁶. Sprawcy oszustw metodą „na policjanta” wykorzystywali owa technikę w początkowym kontakcie telefonicznym z pokrzywdzonymi. Sprawca podający się za funkcjonariusza policji oświadczał np., że policja przeprowadza akcję mającą na celu zatrzymanie oszusta, jak również ochronę życia i zdrowia,

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

a także mienia pokrzywdzonego. Sprawca wywoływał poczucie zobowiązania u pokrzywdzonego za pomocą oddanej przysługi, ponieważ wzbudzają je również przysługi, o które nie prosiliśmy.

Technika „drzwiami w twarz” zwana także „odmowa – wycofanie” polega na tym, iż przedstawiona zostaje na początku duża prośba, a po odmowie – mniejsza. Użycie tej techniki nie tylko zwiększa prawdopodobieństwo zgodzenia się na wykonanie prośby przez osobę proszoną, ale także dotrzymania przez nią słowa¹⁷. Sprawca oszustwa metodą „na wnuczka” przeważnie występował z prośbą przekazania wysokiej kwoty pieniędzy, po czym prośbę swą wycofywał, prosząc o niższą kwotę. Przedmiotowe ustępstwo wykorzystane zostało w tym przypadku jako narzędzie wywierania wpływu społecznego, uruchamiające zachowanie zgodne z regułą wzajemności. Prawdopodobieństwo spełnienia prośby rośnie, jeżeli uprzednio przedstawimy prośbę większą. Kiedy propozycja większej prośby spotka się z odmową, przedstawiona zostaje mniejsza prośba, o którą tak naprawdę chodzi od samego początku. Mniejsza prośba, czyli kwota, jaką chciał w rzeczywistości uzyskać sprawca, wcale nie musiała być mała, jedynie mniejsza od poprzedniej. Wycofując się z kwoty wysokiej na poczet kwoty niższej, sprawca wykorzystał równocześnie działanie reguły wzajemności i zasady kontrastu, przy czym pokrzywdzeni skłoni byli postrzegać niższą kwotę jako jeszcze niższą, niż była ona w rzeczywistości. Pokrzywdzeni odbierali drugą prośbę jako ustępstwo na ich rzecz, ustępstwo, na które i oni powinni odpowiedzieć ustępstwem. W przypadku oszustw metodą „na policjanta” sprawca narzucał obowiązek współpracy z policją, do czego pokrzywdzeni wielokrotnie czuli się zobligowani w ramach obywatelskiego obowiązku. Gdy pokrzywdzony zgodził się pomóc oszustom, myśląc, że pomaga policji, doszło do wzbudzenia zaangażowania i konsekwentnego pozostania przy podjętej decyzji nawet wbrew własnym interesom. Pokrzywdzeni byli skłonni do ulegania dalszym prośbom, zgodnym z kierunkiem wzbudzonego zaangażowania. Największe zaangażowanie występuje wówczas, gdy postrzegane jest jako motywowane wewnętrznie, czyli niewymuszone, jak np. obywatelska pomoc policji w schwyтaniu sprawców oszustwa. Takie zaangażowanie może trwać, nawet gdy zanikną warunki, które je wywołały, co może wyjaśnić postępowanie pokrzywdzonych – zaciąganie kredytów gotówkowych pomimo licznych komplikacji zaistniałych w związku z tą sytuacją.

---

¹⁷ Ibidem.

Coraz więcej osób ma świadomość, w jaki sposób działają sprawcy oszustw metodą „na wnuczka” czy „na policjanta”. Najczęściej ofiarami tego typu przestępstw są osoby starsze, zamieszkujące samotnie lub w trakcie popełnienia przestępstwa przebywające w domu same. Pokrzywdzonych sprawcy najczęściej typują na podstawie książki telefonicznej, wyszukując osoby o staropolskich imionach, które mogą sugerować podeszły wiek. Sprawcy wielokrotnie wzbudzają poczucie winy, gdy dana osoba ich nie rozpoznaje, tłumaczą swój zmieniony ton głosu różnego rodzaju dolegliwościami zdrowotnymi. Sprawca tak manipuluje sytuacją, aby uzyskać jak najwięcej informacji, które później wykorzystuje w toku rozmowy telefonicznej. Uzyskuje informacje począwszy od imienia wnuczka, przez dokładną kwotę pieniędzy posiadaną przez pokrzywdzonego w miejscu zamieszkania bądź na kontach bankowych, do pełnych danych adresowych pokrzywdzonego. Pokrzywdzeni wielokrotnie twierdzili, że sprawcy posiadali wiele informacji dotyczących ich samych oraz ich rodziny, jednakże w rzeczywistości sami przekazywali te informacje w toku rozmowy. Sposób działania sprawców jest podobny w poszczególnych przypadkach, jednak coraz częściej modyfikują, doskonalą sposób działania, gdy dana metoda przestaje być skuteczna. Metoda „na wnuczka” charakteryzuje się tym, że sprawca nawiązuje kontakt telefoniczny z pokrzywdzonym, podaje się za członka rodziny, najczęściej wnuczka. Następnie prosi o pożyczenie pieniędzy na pokrycie na przykład szkód powypadkowych, długów, inwestycji, przedstawia sytuację jako niecierpiącą zwłoki. Prosi przy tym o zachowanie dyskrecji. Twierdzi, że nie może odebrać pieniędzy osobiście z różnych przyczyn, ale ich odbioru dokona zaufana osoba. Pokrzywdzony przekazuje pieniądze osobie obcej, najczęściej w miejscu własnego zamieszkania lub w innym miejscu wskazanym przez sprawcę. Po przekazaniu gotówki kontakt z członkami przedmiotowej grupy przestępczej nie następuje.

W metodzie „na policjanta” sprawcy przestępstwa wykorzystywali zaufanie społeczeństwa do policji, a także szereg przytoczonych mechanizmów. Początkowy sposób działania jest podobny do tego w metodzie na wnuczka. Jednakże po rozłączeniu połączenia telefonicznego z rzekomym wnuczką kontakt telefoniczny nawiązuje kolejny sprawca podający się za funkcjonariusza policji najczęściej z Centralnego Biura Śledczego. Sprawca podszywający się za policjanta informuje pokrzywdzonego, iż prowadzona jest akcja policyjna, a on padł ofiarą oszusta, który pró-

buje wyłudzić od niego pieniądze. Twierdzi, że zarówno pokrzywdzony, jak i jego pieniądze są zagrożone, jednocześnie wymusza konieczność współpracy z policją. Pokrzywdzony przekazuje pieniądze, które posiada w domu lub na koncie bankowym, rzekomemu funkcjonariuszowi, w celu ich zabezpieczenia przez policję. Sprawca odbiera pieniądze, okazując atrapę odznaki lub legitymacji policyjnej, szybko i w taki sposób, aby pokrzywdzony nie był w stanie zorientować się, że jest ona fałszywa. Zaraz po zakończeniu akcji policyjnej pieniądze mają być zwrócone ich właścicielowi w określonym terminie. Jednak do zwrotu pieniędzy nigdy nie dochodzi.

Zdarzało się wielokrotnie, że pokrzywdzony zaciągał kredyt gotówkowy w banku, gdy np. została mu przekazana informacja, że prowadzona jest akcja policyjna mająca na celu zatrzymanie skorumpowanych bankierów. Działanie sprawców jest nieustannie modyfikowane i różni się pewnymi elementami w poszczególnych przypadkach. Jeżeli chodzi o pokrzywdzonych, u większości z nich przedmiotowe zdarzenia wywoływały bardzo silny stres. Przystępując do przesłuchania osób pokrzywdzonych, należy więc pamiętać, aby stworzyć odpowiednie warunki, zapewnić ciszę, spokój, odizolować pozostałych członków rodziny, którzy pojawiają się na miejscu zdarzenia, aby nie pogłębiali w pokrzywdzonym negatywnych emocji, tj. poczucia zażenowania, zawodu, wstydu. Negatywne emocje mogą utrudnić przypominanie szczegółów dotyczących zdarzenia, które mogą być pomocne w toku dalszego postępowania karnego.

Wszelkiego rodzaju profilaktyka stosowana przez policję nie będzie w pełni skuteczna, gdy sprawcy będą posługiwali się tego typu narzędziami wywierania wpływu społecznego, na które reagujemy automatycznie. Oczywiście nie każda metoda zadziała na wszystkich ludzi we wszystkich przypadkach. Jednakże znając mechanizm działania owych narzędzi, będziemy mogli się przed nimi bronić, aby nie paść ofiarą ludzi stosujących manipulację.

CHARAKTERYSTYKA PRZESTĘPSTWA OSZUSTWA W ŚWIETLE NOWYCH METOD DZIAŁANIA SPRAWCÓW

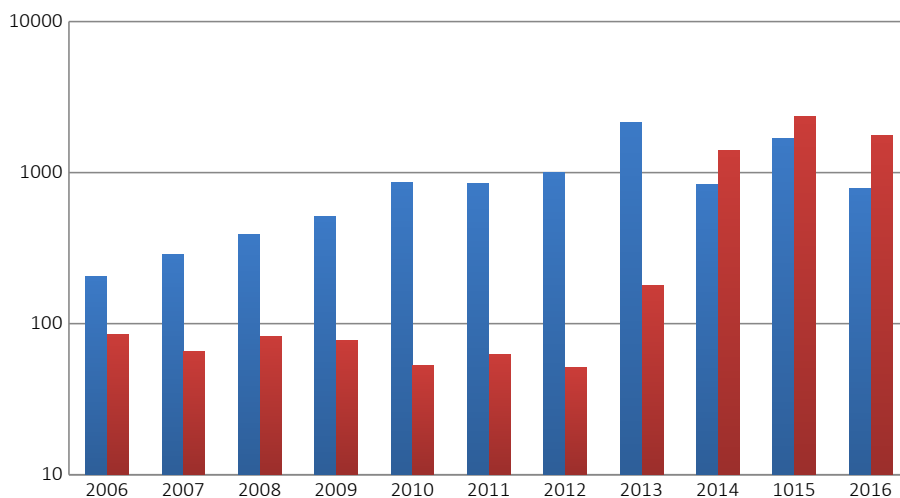
Przestępstwa oszustwa dokonywane metodami „na wnuczka” i „na policjanta” są czynami o wysokim stopniu społecznej szkodliwości. Specjalizowane są w art. 286 Kodeksu karnego, który składa się z czterech paragrafów. W § 1. określono typ podstawowy przestępstwa oszustwa,

który brzmi: „kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”¹⁸. Celem działania sprawcy jest osiągnięcie korzyści majątkowej. Do znamion przestępstwa oszustwa należą trzy sposoby działania sprawcy: wprowadzenie innej osoby w błąd, wyzyskanie błędu, wyzyskanie niezdolności innej osoby do należytego pojmowania przedsiębranego działania, co wiąże się ze szczególnymi cechami osoby dokonującej rozporządzenia mieniem, np. z wiekiem, upośledzeniem umysłowym czy niedostateczną socjalizacją.

Proceder przestępczy w Polsce trwa kilkanaście lat. Sprawcy, modyfikując sposób działania, z przestępstwa uczynili stałe źródło dochodu. Przestępstwo wymierzone jest w szczególności w ludzi w podeszłym wieku, starszych, bezbronnych wobec tego typu działań grup przestępczych, które wykorzystując ich naiwność, prawość i łatwowierność, doprowadzają ich do ogromnych strat. Z danych statystycznych dotyczących przestępstwa oszustwa w Polsce w latach 2006–2016 wynika, iż wartość mienia utraconego w wyniku przestępstw metodami „na wnuczka” i „na policjanta” wynosi łącznie 150 721 281 złotych, a wartość mienia odzyskanego wynosi 3 561 669 złotych. Odnotowano łącznie 9 583 zdarzenia dotyczące przestępstw oszustwa metodą „na wnuczka” oraz 6 188 zdarzeń dotyczących przestępstw oszustwa metodą „na policjanta”. Łącznie zarejestrowano 15 771 zdarzeń przedmiotowego przestępstwa. Poniższy wykres przedstawia liczbę przestępstw oszustwa metodami „na wnuczka” i „na policjanta” w latach 2006–2016. W latach 2006–2013 w procederze przestępczym przeważają oszustwa dokonane metodą „na wnuczka”. W latach 2014–2016 widoczny jest znaczny wzrost liczby przestępstw dokonanych metodą „na policjanta”, odpowiednio 1 413, 2 359 i 1 756 zdarzeń, gdzie w latach 2006–2012 liczba odnotowanych zdarzeń w poszczególnych latach nie przekroczyła 85. Lata 2013–2014 są latami szczególnymi, ponieważ w tym okresie widoczny jest znaczny spadek przestępstw oszustwa dokonanych metodą „na wnuczka” oraz znaczny wzrost liczby przestępstw dokonanych metodą „na policjanta”.

¹⁸ T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 3, LexisNexis, Warszawa 2009, s. 644.

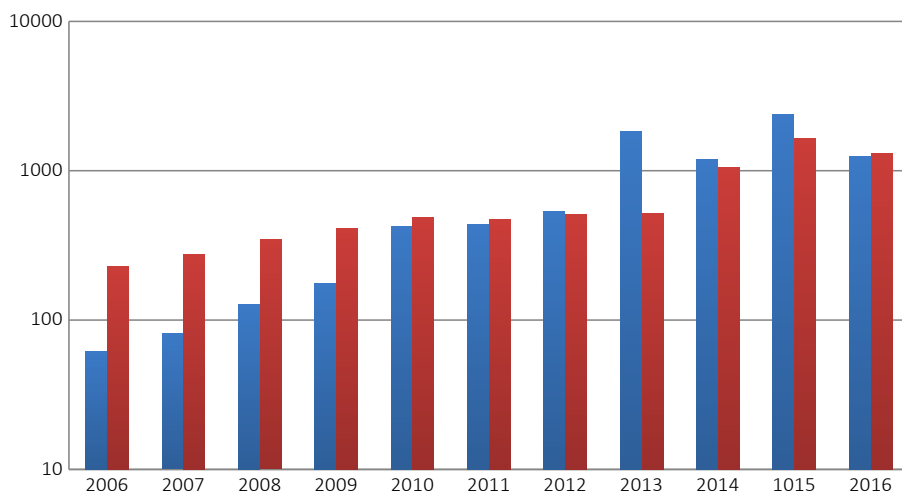
WYKRES 1. PRZESTĘPSTWA OSZUSTWA METODAMI „NA WNUCZKA” I „NA POLICJANTA” W LATACH 2006–2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych udostępnionych przez KWP Gdańsk.

Wykres zamieszczony poniżej ukazuje liczbę usiłowań oszustwa i liczbę dokonanych oszustw metodami „na wnuczka” i „na policjanta” w latach 2006–2016. Wzrost liczby dokonanych przestępstw nastąpił w latach 2006–2011. Natomiast w latach 2012–2015 przeważają usiłowania oszustwa. W 2016 roku ponownie nastąpił wzrost liczby oszustw dokonanych, przeważnie metodą „na policjanta”. Pomimo iż w roku 2013 odnotowano znaczną liczbę zdarzeń metodą „na wnuczka”, co ilustruje Wykres 1, owa metoda przestała być skuteczna – odnotowano aż 1 826 zdarzeń, w których usiłowano dokonać oszustwa, jednak nie doszło do wyłudzenia mienia. Ludzie zaczęli zauważać, że działania metodą „na wnuczka” stosowane przez sprawców to oszustwa. Z uwagi na to, sprawcy zaczęli modyfikować sposób działania, stosując przeważnie metodę „na policjanta”.

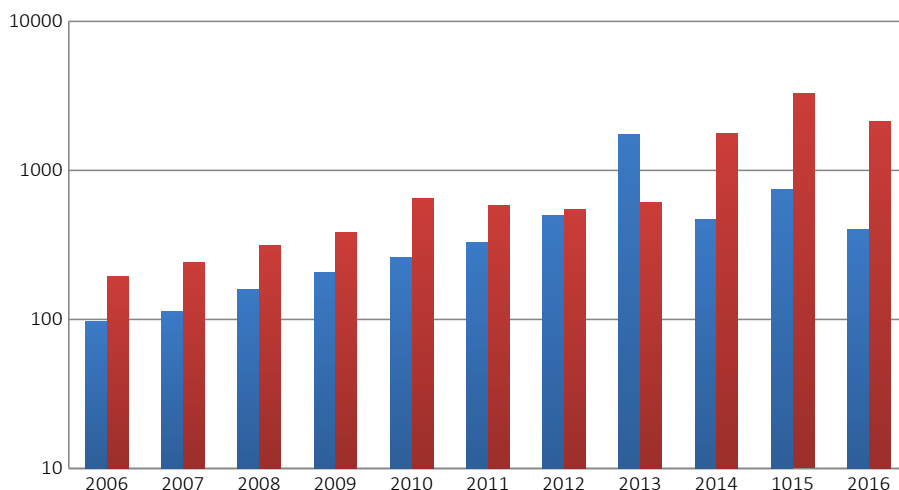
WYKRES 2. USIŁOWANIA OSZUSTWA I OSZUSTWA DOKONANE METODAMI „NA WNUCZKA” I „NA POLICJANTA” W LATACH 2006–2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych udostępnionych przez KWP Gdańsk.

Kolejny wykres ukazuje, że w latach 2006–2016 odnotowano łącznie 10 744 zdarzenia, w których nie wykryto sprawców przestępstwa, oraz 5 027 zdarzeń, w których sprawców wykryto. Niespełna połowa przestępstw została wykryta przez organy ścigania. W latach 2013–2014 nastąpiła modyfikacja sposobu działania sprawców, przejście z metody „na wnuczka” do metody „na policjanta”. W roku 2013 policja w toku prowadzonych czynności wykryła 1737 tego typu przestępstw, w roku 2014 – zaledwie 471. Nagła zmiana sposobu działania sprawców wpłynęła znacząco na wykrywalność przestępstwa przez organy ścigania. Wprowadzenie nowych sposobów działania sprawców, zmiana strategii, metod i form jednocześnie powoduje, że organy ścigania muszą zmienić sposób prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych. Ponowne rozpoznanie i rozpracowanie metody działania grup przestępczych jest czasochłonne, a sprawcy, wykorzystując taką sytuację, doprowadzają pokrzywdzonych do ogromnych strat. W roku 2015 oszustwa niewykryte stanowią już 3299 zdarzeń, a oszustwa wykryte to 743 zdarzenia.

WYKRES 3. WYKRYTE I NIWYKRYTE PRZESTĘPSTWA OSZUSTWA METODAMI „NA „WNUCZKA” I „NA POLICJANTA” W LATACH 2006–2016

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych udostępnionych przez KWP Gdańsk.

Wykrycie tego typu przestępstw przez organy ścigania jest niezwykle trudne. Pokrzywdzeni to osoby starsze przeważnie w wieku 60–80 lat i więcej, które często nie pamiętają szczegółów zdarzenia, danych podawanych przez sprawcę, mają problemy z podaniem rysopisu w celu sporządzenia portretu pamięciowego czy z rozpoznaniem sprawcy w przypadku jego zatrzymania. Zazwyczaj pokrzywdzonymi są osoby samotnie zamieszkujące bądź też przebywające w momencie popełnienia przestępstwa same. Przeważnie jako jedyne miały bezpośredni kontakt ze sprawcą, równocześnie były jedynymi świadkami przestępstwa. Osoby samotnie zamieszkujące nie mają możliwości poradzenia się kogokolwiek odnośnie do zaistniałej sytuacji, z uwagi na to wiele zdarzeń zgłasza się na policję zbyt późno.

Sprawcy działają w ramach zorganizowanej grupy przestępczej, tworząc rozbudowane struktury. Wykonują połączenia telefoniczne do pokrzywdzonych z zagranicy, najczęściej z Anglii i Niemiec, często zmieniają numery telefonów oraz aparaty telefoniczne, co utrudnia ich namierzenie. Członkowie grupy odgrywają określone role, np. telefonisty, werbownika, kuriera. Najczęściej posługują się wymyślnymi danymi osobowymi. Telefonistów jest co najmniej dwóch, jeden z nich ma ciągły kontakt telefoniczny z pokrzywdzonym, drugi – z kurierem, instruując go, jak ma postępować, gdzie

ma się udać, jaką kwotę pieniędzy ma odebrać czy też jak wygląda pokrzywdzony. Osoba pełniąca funkcję werbownika poszukuje osób do grupy przestępczej, to jej po zdarzeniu przekazywane są wyłudzone pieniądze. Osoba pełniąca funkcję kuriera odbiera pieniądze od osób pokrzywdzonych. To z reguły mężczyźni, w większości przypadków uzależnieni od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych, którzy nie pamiętają szczegółów poszczególnych zdarzeń, a także myślą fakty. Kurier ma kontakt z pozostałymi członkami grupy, lecz nie zna ich danych osobowych, nie ma ich numerów telefonów, ponieważ dzwonią oni do niego z zastrzeżonego numeru telefonu. Najczęściej dochodzi do zatrzymania kuriera, ponieważ ma on bezpośredni kontakt z osobami pokrzywdzonymi, osobami postronnymi oraz przebywa na terenie Polski i porusza się środkami komunikacji miejskiej czy taksówkami. Jednakże jednocześnie kurier posiada najmniej informacji o pozostałych członkach grupy przestępczej.

PODSUMOWANIE

Przedstawiona analiza została przeprowadzona na podstawie schematu sprawca – ofiara – czyn, dzięki czemu mogliśmy przeanalizować każdy z elementów procesu powstawania przestępstwa. Współczesna wiedza kryminologiczna wymaga integracji wiedzy z wszystkich trzech wyżej wymienionych obszarów. Trudno jednak nie odnieść wrażenia, że pomimo zmieniającej się wiedzy kryminologicznej wciąż mamy do czynienia z brakiem spójności w tym zakresie. Nadal bardziej jesteśmy skłonni skupiać się na sprawcy i sposobach jego działania niż uwzględniać skutki psychologiczne i społeczne tych działań. Skupiamy się na przedstawianiu różnych sposobów unikania sytuacji mogących sprzyjać staniu się ofiarą, a zapominamy o uwzględnianiu praw osób starszych. Ich status pomimo zmian w świadomości społecznej nadal jest na ogół bardzo niski. W momencie kiedy postrzegają swoją sytuację w rodzinie czy też najbliższym otoczeniu jako szczególnie niekorzystną, wiążącą się z poczuciem zbędności, starają się za wszelką cenę zdobyć przychyłość otaczających je osób. Starania te bardzo często prowadzą jednak osoby starsze do podejmowania błędnych decyzji, co skutkuje zarówno negatywną oceną ze strony otoczenia, jak i odrzuceniem, czasami jeszcze silniejszym niż doświadczane dotychczas. Koszty psychologiczne są zatem bardzo duże, a często także niezrozumiałe dla starszych, ponieważ wykazywali chęć natychmiastowej pomocy osobom dla nich ważnym. Należy zatem postulować zdecydowanie większe niż ma to miejsce obecnie zainteresowanie osobami starszymi ze strony

różnych organów państwowych i społecznych oraz przedstawicieli nauki (np. kryminologów, psychologów).

BIBLIOGRAFIA

1. Bee H.L., *Lifespan development*, Longman, Addison-Wesley Educational Publishers Inc., New York 1998.
2. Bięnkowska E., *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktyimizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, LXI.
3. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 1999.
4. Bodenhausen G.V., Lichtenstein M., *Social stereotypes and information processing strategies*, “Journal of Personality and Social Psychology” 1987, 52(5).
5. Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M., *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 3, LexisNexis, Warszawa 2009.
6. Brzezińska A., *Dorosłość – szanse i zagrożenia dla rozwoju*, [w:] *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości*, A. Brzezińska, K. Appelt, J. Wojciechowska (red.), Wydawnictwo Fundacji „Humaniora”, Poznań 2002.
7. Brzezińska A., *Portrety psychologiczne człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk 2005.
8. Brzezińska A., *Spoleczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
9. Cialdini R.B., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2013.
10. Czapska J., *Zapobieganie wiktyimizacji osób starszych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, LXI.
11. Finogenow M., *Rozwój w okresie późnej dorosłości – szanse i zagrożenia*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2013, nr 297.
12. Gruza E., *Psychologia sądowa dla prawników*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
13. Olszewski H., *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie neuropsychologiczne*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2008.
14. Pąchalska M., *Rehabilitacja neuropsychologiczna*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
15. Steuden S., *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2014.
16. Straś-Romanowska M., *Wymiar psychologiczno-podmiotowy*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), PWN, Warszawa 2004.

17. Zawadzka D., Stalmach M., *Problemy psychologiczne osób w okresie starości*, Hygeia Public Health 2015, 50(2).

ANNA RÓŻAŃSKA – od 2015 roku doktorantka studiów doktoranckich psychologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego. Absolwentka Zespołu Szkół Morskich w Darłowie i Akademii Pomorskiej w Słupsku. Pełni służbę w policji w Komendzie Miejskiej Policji w Sopocie w Zespole do Walki z Przestępczością Przeciwko Życiu i Zdrowiu Wydziału Dochodzeniowo-Śledczego. W latach 2012–2013 ukończyła szkolenie zawodowe w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. W roku 2013 pełniła służbę w Komendzie Miejskiej Policji w Sopocie w Referacie Patroloowo-Interwencyjnym Wydziału Prewencji i Ruchu Drogowego oraz Komendzie Wojewódzkiej Policji w Gdańsku w Sekcji do Walki z Przestępczością Przeciwko Mieniu Wydziału Dochodzeniowo-Śledczego (lata 2016–2017).

BEATA PASTWA-WOJCIECHOWSKA – profesor zwyczajny Uniwersytetu Gdańskiego, kierownik Zakładu Psychologii Osobowości i Psychologii Sądowej. Jest autorką trzech książek, współredaktorką pięciu oraz autorką wielu rozdziałów i artykułów w czasopiśmie polskich i międzynarodowych. Specjalizuje się naukowo i praktycznie w psychologii klinicznej, sądowej i penitencjarnej. Do sfery swoich zainteresowań naukowych zalicza przede wszystkim metodologiczne, etyczne i kliniczne aspekty opiniowania sędowo-psychologicznego w sprawach karnych, psychologię zaburzeń osobowości, zwłaszcza psychopatyczne zaburzenia osobowości, psychologię zdrowia i kliniczną: norma vs. patologia, a także zaburzenia rozwoju psychoseksualnego osób z zaburzeniami osobowości. Swoje doświadczenia zawodowe pogłębiała na różnego rodzaju kursach i szkoleniach zarówno w Polsce, jak i za granicą.

CITE THIS ARTICLE AS:

A. Różańska, B. Pastwa-Wojciechowska, *Mechanizmy wywierania wpływu społecznego wykorzystywane przez sprawców przestępstwa oszustwa metodami „na wnuczka” i „na policjanta”*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, 2018, no 30, p. 192-209, DOI: 10.5604/01.3001.0012.5889.

Licence: This article is available in Open Access, under the terms of the Creative Commons License Attribution 4.0 International (CC BY 4.0; for details please see <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the author and source are properly credited. Copyright © 2018 University of Public and Individual Security “Apeiron” in Cracow